

Юридичні акценти

*Системні проблеми
національного законодавства
України у світлі практики
Європейського суду з прав
людини*

Н. І. Севостьянова
*кандидат юридичних наук,
Урядовий Уповноважений
у справах Європейського суду
з прав людини*

Проблема виконання рішень Європейського суду з прав людини та імплементації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) залишається актуальною і в теоретичній, і в практичній площині [1, с. 2371]. На практиці процедура виконання рішення Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) передбачає вжиття заходів індивідуального та загального характеру. І якщо під час вжиття заходів індивідуального характеру у державучасниць Конвенції зазвичай не виникає труднощів, то вжиття заходів загального характеру, спрямованих на усунення системної проблеми та її першопричини, встановленої рішенням Європейського суду, що спонукають держави до заповнення прогалин у національно-

му законодавстві або усунення негативної адміністративної практики його застосування, – іноді вимагають глибинних змін у правовій системі.

Варто звернути увагу, що сьогодні існує чимало наукових праць, присвячених Європейському суду. Зокрема, слід відзначити праці К. Андріанова, М. Буроменського, А. Буценка, В. Лутковської, В. Палюка, П. Рабіновича, Н. Раданович, Д. Супруна, С. Федика, С. Шевчука та інших, які заклали підґрунтя для подальшого всебічного наукового опрацювання особливостей функціонування Європейського суду і впливу його практики на правопорядок держав-учасниць Конвенції. Серед зарубіжних вчених варто виокремити Е. Бредлі, Д. Гом'єн, М. Дженіс, Л. Зваака, Р. Кейя, Х. Крюгера, Р. Лоусона, Л. Лусаидеса, С. Мартенса, Дж. Меррілза, М. О'Бойла, Р. Рісдала, А. Робертсона,

К. Уарбріка, Д. Харріса, Г. Шермерса. Серед російських фахівців слід назвати роботи М. Ентіна, В. Карташкіна, Г. Лук'янцева, В. Туманова та інших.

Завдання цієї статті полягають у розкритті особливостей правової природи системних та структурних проблем національного законодавства України, що тягнуть за собою порушення прав та свобод громадян, які шукають у подальшому їх відновлення у Європейському суді.

З метою попередження встановлення Європейським судом порушення Україною Конвенції необхідно чітко розуміти, які порушення прав людини в Україні є системними (повторюваними), структурними (такими, що вимагають глибоких законодавчих реформ) або змішаними системно-структурними; які типові порушення щодо України є найбільш розповсюдженими? Такий розгорнутий аналіз надасть можливість дослідити міжнародний досвід вирішення аналогічних проблем та розробити пропозиції для законодавчих ініціатив в Україні.

Станом на листопад 2014 року свого розгляду у Європейському суді очікує 78 000 заяв. Цей показник значно знизився у порівнянні з 2013 роком – 99 900 заяв, 2012 роком – 128 000 заяв та 2011 роком – 151 600 заяв [2].

Кількість ще не розглянутих заяв проти України сягає 16 500. Це становить близько 20 % від загальної кількості заяв, зареєстрованих у Європейському суді. Таким чином, кожна п'ята заява, яка потрапляє до Страсбурга, направлена проти України. До п'ятірки лідерів за кількістю заяв також входять: Італія (19 %), Російська Федерація (13 %), Туреччина (13 %) та Румунія (4,5 %).

Станом на листопад 2014 року Європейським судом було ухвалено 995 рішень щодо суті справи за скаргами проти України, у 660 з них встановлено відсутність порушення повністю або част-

ково. З 2002 року до листопада 2014 року Європейським судом ухвалено 30 рішень про порушення статті 2 (право на життя) Конвенції, 108 рішень про порушення статті 3 (заборона катування) Конвенції, 100 рішень про порушення статті 5 (право на свободу та особисту недоторканність) Конвенції, 43 рішення про порушення статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Конвенції та 14 рішень про порушення ст. 34 (індивідуальні заяви).

За період з 2011 року до 2013 року на розгляд органів Європейського суду було передано 25 557 заяв у справах проти України, а про 4 709 заяв Європейський суд повідомив Уряд України для надання коментарів.

Таким чином, за період з 2010 року до сьогодні кількість заяв проти України збільшилася на 350 %. У цьому є і позитивний аспект: така активність громадян, безперечно, свідчить про підвищення рівня правової культури населення нашої держави. Проте, з іншого боку, така кількість рішень, винесених Європейським судом, у більшості з яких констатовано порушення Україною своїх зобов'язань за Конвенцією, не сприяє підвищенню іміджу нашої держави на міжнародній арені.

З метою встановлення причин такого зростання пропонуємо структурувати ті заяви проти України, що вже зареєстровані в Європейському суді та чекають свого розгляду або рішення про прийнятність за категоріями заявлених порушень.

1. Невиконання рішень національних судів – справа Іванова Юрія Миколайовича проти України та група справ Жовнер проти України (порушення статті 6 Конвенції в аспекті доступу до суду) – 8 300 заяв.

«Юрій Миколайович Іванов проти України» – перше пілотне рішення, винесене Європейським судом проти України [3].

Пілотне рішення – це особливий тип судового рішення, у якому Європейським

судом не лише констатується наявність порушення державою відповідних положень Конвенції та/або протоколів до неї, а й здійснюється ґрунтовний аналіз ситуації, що призводить до виникнення значної кількості однотипних порушень. Одноразово він виявляє системну проблему, яка стає причиною порушень, що стосуються значного кола потерпілих. Таким чином, пілотне рішення створює підстави для того, щоб вплинути на державу, яка здійснить необхідні зміни на національному рівні та тим самим відновить порушені права і зупинить їх подальше порушення. Отже, головною метою цієї процедури є не розгляд справ у звичайному порядку та встановлення факту порушення одного з гарантованих прав, а надання допомоги державі у вирішенні відповідної системної проблеми [4, с. 244]. 21 лютого 2011 року до Регламенту Європейського суду було додано спеціальну норму, що регламентує процедуру ухвалення пілотних рішень (правило 61) [5].

Так, у рішенні «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року Європейський суд підтвердив, що в українській правовій системі питання тривалого невиконання судових рішень і відсутності ефективних засобів юридичного захисту залишаються невирішеними, попри наявність попередніх рішень Суду, які чітко закликали державу вжити належних заходів для вирішення цих питань. У цій справі Європейський суд зазначив (п. 83), що за п'ять років, що минули після його перших рішень (наприклад, у справі «Войтенко проти України» (Voytenko v. Ukraine) від 29 червня 2004 року, заява № 18966/02), в яких було вказано на наявність численних аналогічних порушень Конвенції у зв'язку з невиконанням або надмірною тривалістю виконання в Україні остаточних рішень національних судів про відшкодування та у зв'язку з відсутністю ефективних національних

засобів юридичного захисту щодо таких порушень, він виніс рішення вже в більше ніж 300 таких справах проти України. Як вбачалося з практики, напрацьованої Європейським судом на момент винесення рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», при розгляді таких справ будь-яка особа, яка домоглася від національного органу остаточного рішення, за виконання якого несуть відповідальність органи влади України, наражалася на ризик бути позбавленою можливості скористатися вигодами від такого рішення відповідно до Конвенції [5].

У цій групі справ суд визнав порушення статей 6 (п. 1), 13 та статті 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з важливою структурною проблемою – невиконанням або затримками у виконанні рішень національних судів, в основному ухвалених проти держави і щодо державних підприємств, а також відсутність ефективного засобу правового захисту в цьому відношенні. Європейський суд застосував процедуру пілотних рішень у рамках статті 46 Конвенції і відкладав розгляд цієї групи випадків двічі, чекаючи на створення ефективних гарантій на національному рівні для виконання судових рішень національного суду.

У цьому рішенні Європейський суд дійшов висновку, що порушення прав, гарантованих Конвенцією, є наслідком недоліків регуляторної та адміністративної практики органів державної влади. Європейський суд вказав, що структурні проблеми мають широкомасштабний і комплексний характер. Вони вимагають здійснення всебічних і комплексних заходів, можливо, законодавчого та адміністративного характеру, із залученням різних національних органів.

З метою вирішення системно-структурної проблеми невиконання рішень національних судів 5 червня 2012 року було ухвалено Закон України «Про гаран-

тії держави щодо виконання судових рішень», яким створено систему державних гарантій виконання судових рішень, відповідальність за які несе держава (рішення, боржниками за якими є державні підприємства, установи, організації, а також юридичні особи, примусова реалізація майна яких забороняється відповідно до законодавства) [6]. У згаданий закон 19 вересня 2013 року було внесено зміни, спрямовані на вирішення питання щодо погашення вже існуючої заборгованості за судовими рішеннями (винесеними до 1 січня 2013 року), відповідальність за виконання яких покладено на державу. Для практичної реалізації вищевказаного механізму Уряд прийняв постанову, якою затвердив порядок інвентаризації та погашення заборгованості за рішеннями суду, виконання яких гарантується державою. Цей порядок забезпечує проведення інвентаризації всіх невиконаних рішень судів та поступове погашення заборгованості, що накопичилась.

Ефективне функціонування цієї системи гарантій наразі ускладнене відсутністю бюджетного фінансування у необхідному розмірі, а кількість невиконаних рішень національних судів, що накопичилась майже за десятиліття, є надзвичайно великою. Але вже у проекті бюджету на 2015 рік заплановано збільшення фінансування за бюджетною програмою за Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» вдвічі. Так, створена система інвентаризації дасть змогу поступово виплачувати кошти заявникам і повинна усунути необхідність особі звертатися до Європейського суду.

2. Тривалість провадження у цивільних справах – 447 справ, у кримінальних справах – 148 справ.

Відповідно до вимог статті 6 Конвенції справи про цивільні права та обов'язки осіб, а також справи про криміналь-

не обвинувачення мають бути розглянуті у суді впродовж розумного строку. Ця вимога спрямована на швидкий захист судом порушених прав особи, оскільки будь-яке зволікання може негативно відобразитися на правах, які підлягають захисту. А відсутність своєчасного судового захисту може призвести до ситуацій, коли подальші дії суду вже не матимуть значення для особи та її прав. Але Європейський суд у справі «Боддерт проти Бельгії» зазначив: «стаття 6 передбачає швидкість судового розгляду, але вона закріплює також більш широкий принцип – належного відправлення правосуддя» [7]. Тобто необґрунтований швидкий розгляд справи також може бути визнаний Європейським судом таким, що порушує розумний строк.

Для наближення до європейських стандартів український законодавець почав використовувати критерій «розумності» для встановлення строків розгляду справ у суді. У Цивільному процесуальному кодексі України (частина 1 статті 157) йдеться про розгляд справ протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження, а справ про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця. Призначення справи до апеляційного розгляду має відбуватися у розумний строк, але не пізніше п'ятнадцяти днів після закінчення дій з підготовки справи до розгляду (частина 2 статті 302). Правило про розгляд справ у розумний строк (але не більше двох місяців) міститься також у частині 1 статті 122 Кодексу адміністративного судочинства України. Крім того, про розумний строк йдеться також у правилах про підготовку адміністративної справи до розгляду (частина 2 статті 110) та проведення попереднього судового засідання (частина 1 статті 111). У Кодексі адміністративного судочинства України вперше здійснено спробу на законодавчому рівні визначити поняття розумного строку. Так, згідно з пунк-

том 11 статті 3 розумний строк – найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах.

Під час розгляду справ щодо тривалості провадження у національних судах Європейський суд у своїй практиці визначив низку критеріїв, за якими оцінює її розумність. Серед них такі: складність справи; поведінка сторін; поведінка державних органів; важливість справи для заявника (див. рішення у справах «Папачелас проти Греції», «Тімотієвич проти України»).

Так, Європейський суд у рішенні у справі «Смирнов проти України» зазначив, хоча він не вповноважений оцінювати якість судочинства держав-відповідачів, вважає, що, оскільки направлення справ на новий розгляд зазвичай є наслідком помилок судів нижчих ланок, неодноразове направлення справи на новий розгляд у межах одного провадження є серйозним недоліком у судовій системі [8, п. 70].

17 жовтня 2014 року пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВСС України) видав постанову №11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення», яка акумулювала стандарти, розроблені Європейським судом з питання визначення та дотримання розумних строків проваджень у справах. Так, однією з причин надмірної тривалості розгляду справ визначено недоліки в діяльності судів, пов'язані насамперед із незадовільною організацією судового процесу, значне навантаження, перш за все на суддів першої інстанції, незадовільне матеріально-технічне забезпечення судів, недоліки в роботі підрозділів органів внутрішніх справ, несвоєчасне виконання ухвал суду

про привід осіб у кримінальному провадженні та у справах про адміністративні правопорушення, неможливість забезпечити участь адвокатів у судових процесах, тривалість часу, необхідного для доставки судових повісток про дату судового засідання тощо. Унаслідок недоліків, допущених при підготовці цивільних справ до судового розгляду, недостатнього вивчення матеріалів досудового розслідування при підготовчому провадженні, несвоєчасного повідомлення учасників судового процесу та інших суб'єктивних причин розгляд справ неодноразово відкладається. При цьому в судових рішеннях не завжди наводяться мотиви відкладення, зазначається дата нового розгляду. В окремих випадках суди безпідставно відмовляють заінтересованим особам у праві на судовий захист у цивільних справах, наприклад, шляхом відмови у відкритті провадження у справі та повернення заяви. Постанова пленуму ВСС України роз'яснює з посиланнями на практику Європейського суду межі перебігу таких строків, поняття «розумності строку», критерії визначення розумності строків [9]. Розглядаючи проблему тривалості розгляду цивільних та кримінальних справ, необхідно також зазначити, що суттєвим, з точки зору Європейського суду, є наявність спеціальних правових інструментів, за допомогою яких сторони можуть оскаржити, прискорити тривалість провадження, а також отримати компенсацію за надмірну тривалість. Яскравим прикладом позиції Європейського суду є справа «Кудла проти Польщі», де Європейський суд констатував порушення у зв'язку з тим, що заявник не міг отримати компенсацію за шкоду, спричинену йому надмірною тривалістю розгляду його справи [10]. Результатом цієї справи стало введення у Польщі закону «Про порушення права сторони на розгляд справи без необґрунтованої затримки судового розгляду».

3. Порушення, пов'язані з відсутністю механізму реалізації норми статті 1177 Цивільного кодексу України, – 192 справи.

Стаття 1177 Цивільного кодексу України передбачає, що майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною. Умови та порядок відшкодування майнової шкоди, завданої майну фізичної особи, яка потерпіла від злочину, встановлюються законом [11].

Заявники в цьому випадку скаржаться на порушення статті 13 Конвенції, на несправедливість рішення національних судів, які відмовляють у претензіях на компенсацію, та порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, у зв'язку з неспроможністю отримати свої гроші, адже держава не відшкодовувала завдану шкоду.

4. Скарги на умови тримання в установах позбавлення волі – 140 справ.

Європейський суд встановлює порушення статті 3 Конвенції «заборона катування» у зв'язку з неналежними матеріально-побутовими умовами тримання під вартою та в установах виконання покарань. Аналіз цих рішень свідчить, що до вказаного порушення призводять такі проблеми: переповненість камер для тримання зазначеної категорії осіб; відсутність належної вентиляційної системи та системи освітлення камер; відсутність належних санітарно-гігієнічних умов; відсутність бюджетного фінансування витрат, необхідних для забезпечення належних умов тримання осіб у місцях досудового тримання під вартою та в установах виконання покарань.

Щодо забезпечення осіб, які перебувають у місцях досудового тримання під вартою та в установах виконання покарань, адекватною медичною допомогою (лікуванням), до порушення у цій сфері призводять відсутність належного реа-

гування співробітників відповідних установ на скарги вказаної категорії осіб щодо погіршення стану їх здоров'я, відсутність можливості надання відповідними установами адекватної медичної допомоги, наявність проблеми розповсюдження туберкульозу, ВІЛ/СНІД та інших інфекційних захворювань у відповідних установах.

5. Соціальні гарантії – 67 справ.

Кількість скарг, пов'язаних із соціальними гарантіями держави, значно зменшилася у зв'язку з нещодавним прийняттям ухвали про неприйнятність у справі «Великода проти України» [12], після якої аналогічні 4 500 заяв проти України також було виключено з переліку справ, що очікують розгляду в Європейському суді.

Суть усіх аналогічних скарг проти України щодо виплати державних соціальних гарантій зводиться до намагання громадян-пенсіонерів стягнути з держави Україна належну їм за спеціальними законами пенсію, що на підставі постанови Кабінету Міністрів України виплачується у розмірі меншому, ніж це передбачено відповідними законами.

Так, у 2011 році було прийнято зміни до Закону України «Про державний бюджет України», якими надано право Кабінету Міністрів України виплачувати пенсії за спеціальними законами («Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про соціальний захист дітей війни», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»), виходячи з наявних фінансових ресурсів Пенсійного фонду України на 2011 рік.

Наступним кроком стало прийняття постанов Кабінету Міністрів України № 745 «Про встановлення деяких розмірів виплат, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету» та № 1210 «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Черно-

бильської катастрофи». Указаними постановами було змінено розмір пенсійних виплат порівняно зі спеціальними законами.

Згодом Конституційним Судом України було прийнято Рішення від 26 грудня 2011 року, яким визнано конституційними положення Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік», а отже, й підтверджено повноваження Кабінету Міністрів України на регулювання пенсійних виплат відповідно до наявних фінансових ресурсів.

Рішення Європейського суду від 3 червня 2014 року у справі за скаргою Валентини Никанорівни «Великода проти України» безумовно є знаковим в історії взаємовідносин Європейського суду та України. Указаним рішенням скаргу Великоди В. Н. було визнано неприйнятною, а відтак залишено без задоволення. У своєму рішенні Європейський суд визнає, що пенсійні виплати, встановлені рішенням національних судів, можуть змінюватися залежно від змін законодавчої бази.

Крім того, Європейський суд вказує на право держави регулювати соціальні виплати з метою необхідності дотримання балансу інтересів особи і суспільства. Однак при цьому зазначається про неможливість встановлення такого розміру соціальних виплат, який нівелює саме поняття «соціальний захист» та порушує людську гідність.

Європейський суд не знаходить підтвердження наведених у скарзі порушень статей 6 та 13 Конвенції і в цій частині визнає скаргу безпідставною.

Щодо порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції Європейський суд вказує на те, що зменшення розміру пенсійного забезпечення не є порушенням права власності у розумінні Першого протоколу до Конвенції, оскільки таке зменшення відбувається шляхом внесення законодавчих змін до акта, яким встанов-

лено таке право власності. Крім того, суд стверджує, що перша і найважливіша вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції є те, що будь-яке втручання з боку державних органів у мирне володіння майном має бути законним і повинно переслідувати законну мету в інтересах суспільства. Будь-яке втручання також має бути пропорційним переслідваній меті. Іншими словами, необхідно знайти справедливий баланс («золоту середину») між вимогами загальних інтересів спільноти та вимогами захисту основних прав особистості. Необхідний баланс не буде знайдений, якщо особі або особам доводиться нести індивідуальний і надмірний тягар. При цьому Європейський суд зазначає, що зменшення розміру пенсії очевидно було зроблено державою через економічну політику і фінансові труднощі [12, п. 28].

6. Строки тримання під вартою – 56 справ.

Правовідносини, що виникають під час здійснення кримінального провадження, потребують чіткого законодавчого регулювання, а норми кримінального процесуального законодавства – правильного розуміння та однакового застосування.

Адже на підставі окремих норм кримінального процесуального закону здійснюється обмеження прав і свобод особи, у тому числі й обмеження, пов'язані з позбавленням волі. Водночас право на свободу й особисту недоторканність є одним з найбільш значущих прав людини. Більше того, непоодинокі випадки, коли застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою використовувалося як важіль впливу, тиску на особу з метою отримання бажаного результату для слідства.

Європейський суд у своїй практиці наголошує, що у справі, в якій йдеться про позбавлення свободи, особливо важливим аспектом є дотримання принципу юридичної визначеності. Отже, неод-

мінною вимогою є наявність у національному законі чітко сформульованих умов, за яких здійснюється позбавлення свободи та забезпечення передбачуваності застосування власне цього закону, тобто відповідності його до встановленої Конвенцією вимоги «законності» (справа «Стіл та інші проти Сполученого Королівства») [13, п. 54].

У своїй позиції, викладеній у рішенні у справі «Барановський проти Польщі», Європейський суд зауважує, що національна практика тримання особи під вартою після передачі справи до суду не була передбачена окремим законодавчим положенням, а виникла внаслідок того, що у кримінально-процесуальному законодавстві Польщі на той час були відсутні чіткі норми, які регулювали б ситуацію, в якій опинявся затриманий на стадії судового провадження після закінчення строку його тримання під вартою, встановленого постановою, виданою ще на стадії досудового провадження [14, п. 55].

Також у справі «Худойоров проти Росії» Європейський суд дійшов висновку, що хоча кримінально-процесуальне законодавство Росії містило норми, які встановлювали обмеження строку тримання особи під вартою після передачі справи до суду, наявність такого обмеження в російському законодавстві не відрізняє цю справу від справи «Барановський проти Польщі», оскільки власне факт передачі справи до суду не є законною підставою для безперервного тримання особи під вартою в сенсі п. 1 ст. 5 Конвенції [15, п. 147].

Таким чином, у зазначених справах Європейський суд констатував порушення статті 5 Конвенції, оскільки кримінально-процесуальне законодавство Польщі та Росії з огляду на відсутність чітких норм, які передбачали б можливість у належному порядку на стадії судового провадження продовжувати строк тримання особи під

вартою, не задовольняє критерій «передбачуваності закону», як цього вимагає пункт 1 статті 5 Конвенції.

Ця проблема є характерною і для правової системи України, яку мали б усунути з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Суттєвим кроком на шляху становлення демократичних засад кримінального судочинства в Україні стало закріплення на законодавчому рівні нового, наближеного до міжнародних стандартів порядку обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та продовження його строків. Ураховуючи, що він суттєво обмежує конституційне право кожного на свободу та особисту недоторканність, актуальною є проблема обмеження його застосування виключно випадками, коли іншими запобіжними заходами досягнути завдань кримінального судочинства взагалі неможливо. Вбачається, що вона може бути вирішена як шляхом удосконалення чинного правового механізму застосування цього запобіжного заходу, так і коригуванням з цієї метою сучасної правозастосовної практики. Відповідно до статті 183 КПК України 2012 року тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 цього Кодексу. Отже, КПК України 2012 року наголошує на винятковості вказаного запобіжного заходу та покладає на прокурора тягар доведення обставин, що вказують про неможливість забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного у разі застосування інших запобіжних заходів.

7. Строки тримання у сукупності із законністю тримання під вартою – 27 справ.

Щодо наявності законних підстав тримання осіб під вартою в місцях досудового тримання, що може становити пору-

шення пункту 1(с) статті 5 Конвенції «право на свободу та особисту недоторканність», що виражається у відсутності законних підстав тримання під вартою особи в місцях досудового тримання (СІЗО), та пункту 1 (f) і пункту 4 статті 5 у зв'язку з відсутністю законодавчо визначеного порядку та підстав тримання під вартою особи з метою її екстрадиції.

Також є проблемою відсутність належного обґрунтування у рішенні про тримання під вартою або посилання на підстави, які не можуть виправдати тримання під вартою. Відповідно до практики Європейського суду «збереження розумної підозри, що заарештована особа вчинила правопорушення, є умовою *sine qua non* законності тримання під вартою, але з перебігом певного часу цього недостатньо: Суд має також встановити, чи продовжували інші підстави, наведені судовими органами, виправдовувати позбавлення волі. Якщо ці підстави були «доречними» та «достатніми», Суд має також з'ясувати, чи виявили компетентні національні органи «особливу ретельність» у провадженні справи» («Летельє проти Франції», 26 червня 1991 року, пункт 35, Серія А № 207).

У справі «Корнейкова проти України» (№ 39884/05, 19 січня 2012 року), що стосувалася тримання під вартою чотирнадцятирічної дівчинки, суди не навели жодного обґрунтування винятковості обставин її справи, які б за законом надавали можливість застосування такого заходу. Суди також не відповіли на жоден аргумент захисту, який стосувався відсутності ризику втечі або незаконного впливу на розслідування чи інших підстав, які могли б виправдати тримання під вартою (пункти 46-48).

У справі «Тодоров проти України» (№ 16717/05, 12 січня 2012 року) у рішенні також не було обґрунтування, яке виправдовувало б тримання під вартою більше 5-ти років (пункт 63).

Новий КПК України передбачає процедуру періодичного перегляду обґрунтованості тримання під вартою як за клопотанням обвинувача, так і за клопотанням захисту.

Аналізуючи статистичні дані, можемо дійти висновку, що Європейський суд, застосовуючи нові інструменти розгляду та обробки заяв, значно покращив показники своєї роботи. Таким чином, очевидним є факт ефективності реформи, запровадженої з набуттям чинності Протоколом № 14, та започаткування інституту одноособового розгляду суддею справ усталеної практики суду (*well established case law-wecl cases*) в Європейському суді.

Веклі (*wecls*) – категорія справ Європейського суду, що вперше була згадана у Протоколі №14 bis у статті 28 (b) стосовно компетенції комітету Суду, а саме можливості оголосити її прийнятною та водночас прийняти рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї вже є предметом усталеної практики Суду [16].

З метою прискорення обробки цієї категорії справ та виокремлення її від справ, що мають важливість для застосування Конвенції у Європейському суді, на початку 2011 року було засновано Фільтраційну секцію, яка займається допуском заяв до розгляду у суді.

Головна функція цієї секції – проводити ретельне, точне визначення процесуального шляху заяви: або представлення її одноосібному судді для оперативного вирішення, або відправлення для очікування розгляду комітетом з трьох суддів або палати з урахуванням політики Європейського суду щодо пріоритизації заяв. За рахунок централізації ресурсів і оптимізації методів роботи створення такої секції сприяло мінімізації часу, необхідного для реагування на скарги заявників. Так, за перші шість місяців існування

Фільтраційної секції із зареєстрованих 21 859 заяв було оброблено та розглянуто одноособовим суддею 11 369, що свідчило про 42 відсоткове пришвидшення роботи у порівнянні зі звичайною процедурою.

Фільтраційна секція опікується обробкою заяв від п'яти країн з найбільшою кількістю поданих заяв (High-case countries) – це Україна, Італія, Російська Федерація, Туреччина та Румунія. Таким чином, заяви-веклі розглядаються на цьому рівні за спрощеною процедурою і через те, що поставлені в таких повторюваних заявах питання про порушення прав, гарантованих Конвенцією, неодноразово вирішувалися Європейським судом, у цих випадках існує презумпція вини держави. Це означає, що тягар доказування у справах-веклях лежить на державі, і лише у разі структурних перетворень у правовій системі, коли окрема проблема буде вирішена на національному рівні, ця ситуація може змінитися.

У статті розкрито особливості правової природи системних та структурних проблем національного законодавства України, що призводять до порушення прав та свобод громадян, які в подальшому шукають їх відновлення у Європейському суді з прав людини.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, системні порушення, структурні порушення, змішані системно-структурні порушення, пілотне рішення.

В статье раскрыты особенности правовой природы системных и структурных проблем национального законодательства Украины, влекущие за собой нарушение прав и свобод граждан, которые ищут в дальнейшем их восстановление в Европейском суде по правам человека.

Проаналізувавши існуючу ситуацію з порушеннями Конвенції в Україні крізь призму поданих до Європейського суду заяв, можемо зробити висновок, що ключовою системною проблемою в нашій країні є невиконання рішень національних судів та тривалість цивільних і кримінальних проваджень. З метою розв'язання цієї проблеми необхідно створити на національному рівні ефективний механізм забезпечення виконання рішень національних судів, що дасть змогу забрати з Європейського суду близько 8 000 українських заяв та розглянути їх в Україні. Адже, як неодноразово підкреслював Голова Європейського суду пан Шпільман, усі повторювані заяви-веклі є сферою відповідальності держав-учасниць Конвенції, і коли Європейський суд виніс пілотне або квазі-пілотне рішення з цього приводу, держава повинна запропонувати нове нормативне регулювання, оскільки Європейський суд є субсидіарним органом і не може замінювати державу та національні суди.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, системные нарушения, структурные нарушения, смешанные системно-структурные нарушения, пилотное решение.

The article disclose the main features of legal nature of systemic and structural problems which exist in national legislation of Ukraine and lead to violation of rights and liberties of citizens who are further trying to reinstate their rights at the European Court of Human Rights.

Keywords: European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, systematic violations, structural violations, mixed systematic-structural violations, pilot judgment.

Список використаної літератури

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – С. 2371.
2. Статистика Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/pages/home.aspx?p=reports&c=>.
3. Рішення Європейського суду з прав людини «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 січня 2010 р., заява № 40450/04 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>.
4. Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини / О. А. Гончаренко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 243-249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12goaspl.pdf>.
5. Rules of the European Court of Human Rights of 01.09.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/6AC1A02E-9A3C-4E06-94EF-E0BD377731DA/0/REGLEMENT_EN_2012.pdf.
6. Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 05.06.2012 р. № 4901-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 17. – С. 158.
7. Рішення Європейського суду з прав людини «Боддерт проти Бельгії» від 12 жовтня 1992 р., заява № 12919/87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>.
8. Рішення Європейського суду з прав людини «Смирнов проти України» від 8 листопада 2011 р., заява № 36655/02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>.
9. Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини «Кудла проти Польщі» від 26 жовтня 2000 р., заява № 30210/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>.
11. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – С. 356.
12. Рішення Європейського суду з прав людини «Великода проти України» від 3 червня 2014 р., заява № 43331/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» від 23 вересня 1998 р., заява № 24838/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>.
14. Рішення Європейського суду з прав людини «Барановський проти Польщі» від 28 березня 2000 р., заява № 28358/95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>.
15. Рішення Європейського суду з прав людини «Худойоров проти Росії», від 8 листопада 2005 р., заява № 6847/02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>.
16. Протокол № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який змінює контрольну систему Конвенції : від 13.05.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 90. – Ст. 3215.